

Pragmatična razsežnost kaznovanja in družbena pogojenost kriminalnih pojavov

Zoran Kanduč*

Članek obravnava možnosti pragmatičnega učinkovanja kazenskopravnega aparata v luči kriminoloških teorij o družbeni pogojenosti kriminalnih pojavov. Opisana je teoretična (in kriminalnopolitična) pozicija radikalne kriminologije glede na sodobne kriminološke usmeritve. Povzete so osrednje sociološke teorije o družbeni pogojenosti kriminalitete. Posebna pozornost je namenjena stališčem radikalne kriminologije do družbenih določilnic kriminalnih in odklonskih vedenjskih vzorcev.

Ključne besede: kazensko pravo, teorija, kaznovanje, kriminaliteta, pogojenost kriminalitete

UDK: 343.241:343.0

Uvodna opazka

»Pragmatični« vidik kaznovanja obsega raznovrstno družbeno učinkovanje kazenskega prava (»criminal law in action«), ki je usmerjeno prvenstveno v nadzor kriminalitete, se pravi v preprečevanje kaznivih dejanj. Najpogosteje omenjani načini možnega nadzorovanja, vsaj na individualni ravni, so predvsem različne oblike odvračanja (z grožnjo, negativno izkušnjo prestajanja kazni, moralnim vplivom ali zdravljenjem) in »izločitev« (*incapacitation*). Utilitaristična zamisel o kazenskem pravu, ki je v tem stoletju (zlasti po drugi vojni) prevladovala v kriminologiji (še mnogo bolj pa nemara na področju kriminalne in kaznovalne politike), predpostavlja, da je kriminaliteta razmeroma samostojen družbeni pojav (oz. problem), ki ga je mogoče obvladovati s posebno družbeno institucijo, npr. s kaznovalnim ali terapevtskim aparatom. Radikalna kriminologija je ena izmed sodobnih smeri v kriminologiji, ki so takšne kriminalnopolitične podmene postavile pod vprašaj: Če je namreč kriminaliteta zgolj — ali vsaj v pretežni meri — stranski izid (»simptom«) globalnih družbenih protislovij oz. kriminogenih (po mnemu nekaterih celo kriminalnih) družbenih struktur in procesov ali, drugače rečeno, znamenje, ki razdeeva »odklonsko«, nečloveško in »bolno« naravo¹ sodobne meščanske oz. ka-

pitalistične družbe, potem je pač očitno, da je docela nerealno zasnovati kriminalno politiko zgolj na represivnih ali rehabilitativnih ukrepih, usmerjenih izključno zoper problematične posameznike, ki prihajajo praviloma iz vrst najbolj prikrajšanih članov najnižjih družbenih slojev.

Posebnosti radikalnih pogledov na reševanje problemov v zvezi s kriminaliteto so še zlasti razvidne, če jih primerjamo z drugimi političnimi (oz. ideološkimi) stališči, ki označujejo sodobno kriminološko misel.² V ta namen kaže razločiti več značilnih »prijemov«:³

človeka, na katerem je sistem utemeljen, — lik kompetitivnega človeka, ki si prizadeva v kar največji možni meri povečati svoje bogastvo in oblast in ki se podreja tržnim odnosom, izkorisčanju in zunanjem avtoriteti — je v najglobljem pomenu protičloveški in neznosen (Chomsky, 1973, str. 184). Za sodobno družbo ni značilno samo inherentno nasprotje med kapitalizmom in okoljem, ampak tudi nezdružljivost med demokracijo in kapitalizmom. Kapitalistična delovna razmerja so namreč totalitarna. Družbo, kjer bi takšna razmerja hierarhije prevladala na političnem področju, bi brez večjih pomislekov označili kot fašistično. V sodobnih družbah pa imamo tako na eni strani fašizem na ekonomskem področju, na drugi strani pa demokracijo na političnem področju, kar ustvarja izredne napetosti in škodljive družbene učinke (prim. Chomsky, 1987, str. 32).

¹ Prim. Munro, str. 23—36; Cohen, str. 23—25. Glede na politično—ideološka izhodišča komentatorji običajno razlikujejo konzervativno, liberalno in radikalno kriminologijo. (a) Konzervativna teorija je v pretežni meri deskriptivna. Njen cilj je predvsem opisati »objektivno« dane družbene institucije in pojave. Na ta način pridobljeno znanje je namenjeno državnim aparatom kot podlaga za racionalno urejenje družbenega nadzorstva in za upravljanje z različnimi problematičnimi skupinami in posamezniki. Konzervativno pojmovanje človeka je pesimistično oz. paternalistično: človeka dojema kot bitje, ki potrebuje varstvo, oskrbo, pomoč in nadzor. Odklonska oseba je označena kot nesocializiran ali vsaj pomanjkljivo socializiran posameznik znotraj zdravega družbenega tkiva. Konzervativna kriminologija razlagata bolj ali manj splošno odobravanje hierarhičnih gospodstvenih odnosov, iz katerega se porajajo tudi politične zahteve po redu in zakonitosti, kot znanje neproblematičnega družbenega konzenza (za razliko, denimo, od radikalnih teorij, ki vidijo v moralni, ponotranjeni zavezanosti obstoječemu družbenemu redu odsev ideloško indoktrinirane napačne zavesti, ki

¹ Navzlic kaleidoskopskemu spektru v oči bijočih (in Malone vsakomur dostopnih) dokazov o neustreznosti kapitalistične družbene ureditve, družboslovci »kapitalizma« v glavnem ne postavljajo pod vprašaj. Ena izmed svetlih izjem je Noam Chomsky. V svojih številnih delih dokazuje, da norost (»lunacy«), ki prezema družbo, ni individualna, ampak institucionalna. Kaže se v raznolikih pojavih, kakršni so npr. izredno visoki družbeni stroški porabe in produkcije (se pravi gospodarskega procesa), progresivno uničevanje in ropanje naravnega okolja, skrajno iracionalna uporaba sodobne tehnologije, nezmožnost sistema, utemeljenega na dobičku in najvišji možni rasti (»growth-maximization«), da bi se soočil s potrebami, ki jih je mogoče izraziti samo kolektivno, sistemsko protežiranje izdelovanja dobrin za osebno rabo, namesto da bi si prizadevali izboljšati splošno kakovost življenja, itd. To skratka pomeni, da »grabežljivi kapitalizem ni sistem, ki bi ustrezal dvajsetemu stoletju. Ta sistem ni zmožen zadovoljiti človeških potreb, ki se jih da izraziti samo v kolektivni obliki. Lik

Položaj radikalne kriminologije v polju kriminološke teorije

(1) Tradicionalno konservativno stališče se zavzema za krepitev (kazensko)pravnega sistema, opira se na »klasične« doktrine o zastraševalni vlogi kazni, nasprotuje »pretirani« oz. »imoralni« permisivnosti (v smislu »anything goes«), v razkroju družbene avtoritete pa vidi enega od poglavitnih vzrokov odklonskih pojavov. Tradicionalni konservativci se zato zavzemajo za »remoralizacijo« družbe. V tej zvezi poudarjajo simbolne funkcije kazenskega prava, ki naj v večji meri zavaruje ogrožene moralne norme, vrednote in običaje (»mores«), okrepi splošno

je nujna za vzdrževanje legitimnosti — v bistvu krivičnega in represivnega — ekonomskega in pravno-političnega sistema). (b) Liberalna teorija je v večji meri preskriptivna. Požitivno dano družbeno stanje raziskuje z namenom, da bi spodbudila določene institucionalne ali kulturne spremembe in izboljšave, vendar znotraj obstoječega družbenega reda (zato se praviloma ne loteva preučevanja družbe kot celote, ampak se raje osredotoča na njene posamezne sestavine). Tako npr. izhaja iz teorije anomije sklep, da bi kazalo ponuditi revnini in prikrajšanim članom družbe več priložnosti za doseganje konvencionalnih ciljev. Politična implikacija nekaterih teorij subkulture pa je v tem, da bi bilo treba zmanjšati nerealistične aspiracije nekaterih skupin mladostnikov ali pripadnikov etničnih manjšin. Liberalna teorija strogo razlikuje med družboslovnim znanstvenikom (ki sme delovati politično le v vlogi državljanina) in politikom, čigar naloga je upravljati z interesi in zahtevami različnih družbenih skupin in segmentov. (c) Radikalna teorija se razlikuje od konservativne in liberalne v vseh bistvenih podmenah, ki zadevajo človekovo naravo in uporabnost kriminološkega znanja. Socialistično pojmovanje človeka temelji na predpostavki o neomejeni naravi človekovih zmožnosti v človeško urejeni družbi, zlasti v družbi, v kateri bi bil človek v večji meri osvobojen od nujnosti, zaradi katere mora danes večino svojega časa namenjati — v bistvu — »živalski« materialni produkciji, da bi si tem zagotovil hrano oz. druge potrošne dobrine, neogibne za eksistenco. To med drugim pomeni, da se človek — v kapitalistični družbi — ne vede kot žival (oz., bolje, kot domača, ukročena žival) zaradi svoje »večne« in »nespremljive« narave, ampak zato, ker ga v takšno ravnanje sili veljavna ureditev materialne produkcije. Takšno »ontološko« stališče je scela združljivo z materialistično filozofsko (epistemološko) metodo, katere ključna podmena je v tem, da je posameznikov človeški potencial uresničljiv le v meri, ki jo dopuščajo materialne (objektivne) družbene razmere, zlasti razmere, v katerih poteka delovni proces, se pravi produkcijski odnosi. Nakazano izhodišče ima tudi zgodovinsko razsežnost: stoji in pada na podlagi zgodovinskega »preizkusa«. Prim. Taylor in dr. str. 21—24.

³ Kot izhodišče našega prikaza teoretičnega (in kriminalnopolitičnega) položja radikalne kriminologije glede na kriminološki »mainstream« jemljemo Cohenovo razvrstitev sodobnih kriminoloških smeri. Prim. Cohen, str. 22—27.

»moralno solidarnost« in stigmatizira odklonske vedenjske vzorce (s čimer bi se utrdila in povečala »odpornost« — zaenkrat še — konformnih ljudi pred skušnjavo kriminalnega in/ali nemoralnega vedenja). Zagovarjajo tudi smrtno kazeno, saj je po njihovi presoji znamenje spoštovanja do življenja (žrtve). Neokonservativna različica izhaja iz istih etioloških razlag (ki, med drugim, opozarjajo na kriminogene reperkusije krize neformalnih in formalnih mehanizmov družbenega nadzorovanja), vendar je bolj zadržana glede možnosti učinkovitega vplivanja na domnevne vzročne spremenljivke. Bolj jo privlačijo »znanstvene« alternative, npr. selektivno onemogočanje (nepopoljšljivih oz. »zakrknjenih« kriminalcev, nevarnih posameznikov ipd.). Ne nazadnje kaže v tej zvezi omeniti še nakatere vplivne teoretične usmeritve znotraj tako imenovane »kriminologije nove desnice«, npr.: (a) radikalno različico klasičnega liberalizma, ki temelji na zamisli o »naravnih pravicah« (»libertarian criminology«);⁴ (b) ekonomistično neoliberalno teorijo o kriminalu in kazenskem pravu (v tej perspektivi je kriminaliteta dojeta kot vsaka druga ekonomska dejavnost, ki jo usmerja in motivira predvsem koristoljubni izračun dobičkov in stroškov);⁵ (c) novi realizem (katerega najbolj

⁴ Ta usmeritev ima vrsto pomembnih kriminoloških, kazenskopravnih, kriminalnopolitičnih in viktimaloških implikacij. Najvažnejša med njimi zadeva opredelitev kaznivega dejanja. »Zločin« je v tej perspektivi samo tisto dejanje, ki ga lahko opišemo kot nasilen napad (»agresijo«) na subjekte »lastninske pravice« (ki se nanašajo tako na premoženje kakor tudi na človekovo telo, zdravje in osebnost). To pomeni, da so tako imenovani »zločini brez žrtve« (victimless crimes) — predvsem uživanje (oz. proizvodnja in distribucija) mamil, prostitucija in pornografija — nedopustno inkriminirani oz. kazenskopravno sankcionirani. »Libertinci« nasprotujejo prevladujoči »kulturi opravičevanja«, ki (domnevno) zanika posameznikovo (predvsem seveda storilčeve) svobodo in odgovornost in pripisuje »krivdo« za kriminalno vedenje vzročnim določilnicam, nad katerimi nima »zločinec« nikakršnega nadzora (npr. okolju, revščini, družbenim krivicam, psihološkim značilnostnim osebnostne strukture ali sociobiološkim nagonom). Po njihovem mnenju so lahko »pravici« nameni kaznovanja samo: restitucija (povračilo z zlom), zastraševanje in onemogočanje. Poleg tega namenljajo precejšnjo pozornost položaju žrtev kaznivih dejanj (»forgotten people«). V tej zvezi zagovarjajo predvsem restitucijo oz. storilčeve dolžnost, da odpravi škodo, ki jo je zaradi njegovega protipravnega dejanja utrpela konkretna oseba. Ker se »libertinci« zavzemajo za najmanjšo možno državo, priporočajo privatizacijo varovalnih dejavnosti (zasebno policijo, zasebne zapore, pravico do orožja ipd.).

⁵ Če je verjetnost, da bo posameznik malo (ali celo nič) izgubil z izvršitvijo kaznivega dejanja, majhna (ali celo neznačilna), se »zločin splača«. Zato se ekonomistični kriminologi zavzemajo za »povečanje cene« kriminal-

vplivni predstavniki so Jane Jacobs, Edward Banfield in James Q. Wilson,⁶ t.j. avtorji, ki jih povezuje predvsem dvom v socialdemokratske državne posege v družbeno strukturo).

(2) Znotraj liberalne kriminalnopolitične »paradigme« lahko ločimo vsaj tri poglavite različice. (a) Tradicionalno stališče (ki ga danes zastopajo predvsem »praktiki« oz. strokovnjaki zunaj akademskih krogov) je pravzaprav istovetno s pozitivističnim programom, ki je v zahodnih družbah prevladoval nekako do šestdesetih let. Temelji na individualiziranih kazenskih sankcijah, tretmanu oziroma rehabilitaciji. (b) Neoliberalna različica, ki se je v sedemdesetih letih okrepila zlasti v ZDA, izhaja iz razočaranja nad slabimi učinki terapevtskega modela in »benevolentno« (paternalistično) zasnovanega kazenskega prava. Po eni strani se zavzema za strogo upoštevanje formalnopravnih oziroma procesnopravnih jamstev (namenjenih varovanju obdolženca in obtoženca v kazenskem postopku, pa tudi obsojenca med prestajanjem zaporne ali kakih drugih kazni), po drugi strani pa — v nasprotju z **nothing-works** kritikami — poudarja, da se idealu rehabilitacije vendarle ne kaže odpovedati, kolikor vendarle omogoča postopno humanizacijo izvrševanja kazenskih sankcij oz. zmanjšuje raznovrstne škodljive reperkusije zaporne kazni na obsojenčeve osebnosti (in na njegove možnosti, da se po prestani kazni vključi v družbo kot njen »normalni« član).

nih dejavnosti, se pravi za bolj gotove in strožje kazni (vendar pa ob tem žal pozabljajo, da je ključni pogoj za učinkovito odvračevalno učinkovanje kazenskega prava uravnotežena porazdelitev družbene moči: v danih razmerah — pomislimo npr. na razdržbljanje premoženja, denacionalizacijo in privatizacijo v slovenski družbi — namreč ekonomska in/ali politična moč daje ljudem izredno imunsko sposobnost, da se izognejo vsaki nevšečni pravni sankciji). Zavzemajo se tudi za dekriminalizacijo »zločinov brez žrtev«, vendar — za razliko od »libertincev«, ki se sklicujejo na moralo — iz ekonomskih razlogov.

Na kriminološkem področju so nemara najbolj znana Wilsonova dela, zlasti njegova domneva o neizkorjenljivi danosti »hudobnih« ljudi (»wicked people exist«). Tem ljudem po njegovem mnenju ni pomoči. Edino, kar se da narediti, je to, da jih država loči od »nedolžnih« ljudi. Če tega ne napravi (oz. če je do njih strpna in prizanesljiva), daje slab (kvaren) zgled ljudem, ki niso ne »dobri« ne »hudobni«, ampak preprosto preračunljivi. Ker vidijo, da se »zločin izplača«, pač izrabijo ugodno priložnost. Posledice takega stanja so za Wilsona (str. 235) nedvoumne: »Pravičnost trpi, tako kot trpimo mi vsi.« Sicer pa realisti poudarjajo, da vzrok kriminala ni revščina (saj je kriminala največ v bogatih kapitalističnih družbah), ampak neustrezna socializacija odrasčajočih oseb, kriza družine, razkroj skupnosti (»failure of community«), t.i. »kultura revščine« (oz. spodbujanje nedejavne »drže« s strani preveč darežljive paternalistične države blaginje), spodbujanje »etosa« samozražanja (»self-expression«), takojšnje zadovoljitve potreb (»immediate gratification«), pridobitništva in potrošniškega hedonizma, neučinkovitost formalnih nadzorovalnih mehanizmov (ki, predvsem zaradi milih in malo verjetnih kazenskih sankcij, ne odvračajo več ljudi od kaznivih dejanj) ipd.

lektivno dekriminalizacijo, deprizonizacijo, vpeljavo »alternativnih« sankcij, ki jih je mogoče izvrševati v lokalni skupnosti in ki v večji meri upoštevajo oškodovan stranko oz. konkretno »žrtev« kaznivega dejanja, ipd.). (c) Tretje stališče pa se v večji meri opira na tradicionalne (predvsem pozitivistische) sociološke razlage kriminalitete (ki upoštevajo dejstvo, da je vedenje ljudi odvisno od družbeno-ekonomskega sistema, v katerem živijo). Zavzema se za reforme širših razsežnosti,⁷ usmerjene v odpravo družbenih vzrokov kriminalitete, denimo brezposelnosti, (relativne) ekonomske in kulturne deprivacije, politične nemoči določenih družbenih skupin, odtujenosti itd. Po drugi strani pa — v nasprotju z **nothing-works** kritikami — poudarja, da se idealu rehabilitacije vendarle ne kaže odpovedati, kolikor vendarle omogoča postopno humanizacijo izvrševanja kazenskih sankcij oz. zmanjšuje raznovrstne škodljive reperkusije zaporne kazni na obsojenčeve osebnosti (in na njegove možnosti, da se po prestani kazni vključi v družbo kot njen »normalni« član).

⁷ Nekateri, resda redke liberalne kriminalnopolitične zamisli kriminoloških šol, ki so zavrgle individualistične razlage kriminalitete, so doobile potrebitno politično podporo in postale sestavni del uradne kriminalne politike. Prvi celosten izviv prevladi psihologije in psihatrije v programih, namenjenih preprečevanju mladoletniškega prestopništva, so oblikovali že sociologi iz Chicaga. Njihovi pragmatični predlogi niso bili usmerjeni zoper kriminogene dispozicije posameznikov, mar več zoper kriminogene dejavnike znotraj dezorganiziranih mestnih okolij. V zgodnjih tridesetih letih je denimo Clifford Shaw osnoval **Chicago Area Project** (CAP), s katerim je želel svoja teoretična spoznanja uporabiti pri reševanju praktičnih družbenih problemov. Njegova namera je bila spodbuditi prebivalce slumov, da bi se sami zoperstavili kriminalnim pojavorom v svojem življenjskem okolju. CAP je obsegal vrsto preprečevalnih ukrepov: (a) programe rekreativnih dejavnosti, ki naj bi pritegnili predvsem mlade; (b) izboljševanje zunanjega videza posameznih najbolj zanemarjenih mestnih delov; (c) raznolike oblike pomoči mladostnikom, ki se znajdejo v težavah; (d) svetovalno delo, usmerjeno v prepričevanje mladih, da sta izobraževanje in konvencionalni način življenja v njihovem najboljšem interesu. Nekateri kriminologi menijo, da je bil CAP uspešen, saj se je število prijavljenih kaznivih dejanj zmanjšalo (vendar pa se zdi, da je takšno — utilitarno — pojmovanje uspešnosti kriminalne politike precej ozko). Prim. Schlossman in dr., str. 15. Pomembne kriminalnopolitične implikacije imajo tudi teorije statusnega nezadovoljstva. Če pomanjkanje zakonitih možnosti za doseganje konvencionalnih statutih meril ustvarja v ljudeh na dnu družbene lestvice kriminogeni pritisik (»strain«), je politična rešitev na dlani: čim večjemu številu družbeno prikrajšanih in revnih ljudi kaže zagotoviti možnosti (oz. »priložnosti«) za izobraževanje in zaposlovanje. Najbolj znan preprečevalni program, utemeljen na Clowardovi in Ohlinovi teoriji priložnosti, je bil Mo-

(3) Abolicionistična paradigma, ki je vsekakor najbolj dosledna izpeljava dekonstruktivističnih izhodišč »anti-kriminologije« (Cohen) iz poznih šestdesetih let, zavrača osrednjo vlogo kazenskega prava pri obravnavanju »nezaželenega vedenja«, »konflikov«, »nezgod« oziroma »problematičnih dogodkov« (Hulsman). Zavzema se za obravnavanje konfliktnih medosebnih razmerij zunaj kazenskega postopka oz. zunaj kazenskega (»materialnega«)⁸ prava: v okviru civilnega (odškodninskega) in upravnega prava, s posredovanjem, spravo in podobnimi — formalnimi in neformalnimi — načini, ki omejujejo pristojnosti centralizirane države in zmanjšujejo vlogo profesionalnih (birokratskih) državnih struktur (in institucij). Abolicionisti se, skratka, zavzemajo za — če uporabimo Durkheim-

bilization for Youth (MFY). Vanj sta bila dejavno vključena tudi omenjena sociologa. Njun projekt je v marsičem spominjal na CAP, saj je izhajal iz podmene, da je samo—organiziranje krajevne skupnosti neogibna sestavina preprečevanja mladoletniškega prestopništva. Seveda pa so med omenjenima projektoma tudi razlike. MFY je bil usmerjen tudi v spreminjanje politične strukture, ki podpira neenako porazdelitev zakonitih priložnosti (oz. »živiljenjskih šans«). Njegovi tvorci so se namreč zavedali, da npr. slabim izobraževalnim možnostim ne botruje samo pomanjkanje denarja za nakup učbenikov, marveč tudi dejstvo, da šolske oblasti zaposlujejo v slumih neizkušene in najmanj nadarjene učitelje. Zato ni dovolj zgolj boljša organizacija ogrožene in dezorganizirane lokalne družbene skupnosti, potrebna je tudi akcija skupnosti zoper dominantne politične strukture. MFY je tako spodbujal bojkote šol, proteste zoper lastnike nepremičnin, sodne postopke za varstvo pravic revnih ljudi ipd. Tako zastavljen projekt je kmalu trčil ob zid interesov in vrednot vladajočih skupin. Zanj so se pričeli zanimati celo preiskovalci FBI. Opozicija je bila na koncu močnejša: »Vplivni člani kongresa so dali jasno vedeti, da je naloga predsednikovega odbora zmajšati mladoletniško prestopništvo, ne pa reformirati družbeno in politično strukturo ali preizkušati socioološke teorije na ameriški mladini.« Empey, str. 243. Prim. še Pfohl, str. 222—226; Moynihan, str. 123—131.

⁸ Po mnenju abolicionistov je že sam pojem »zločin« (ali »kaznivo dejanje«) družbeni oz. simbolno—imaginarni »konstrukt« (Bianchi), zgodovinska »invencija« (Steinert) in »mit vsakdanjega življenja« (Hess). Hujši ko so družbeni problemi, večja je potreba po tem mitu. Mit o zločinu (in zločincu) služi za vzdrževanje političnih oblastvenih razmerij. Z njim se da opravičiti krepitev represivnih državnih naprav (»crime control apparatus«) ter širjenje nadzorstva (»surveillance«) in nadzora (»control«). Nič manj niso problematične »znanstvene« teorije o zločinu, med drugim zato, ker še dodatno utrjujejo že sicer »globeke strukture« (Quensel), namreč trdoživa prepričanja (oz. verovanjske vzorce), da je zločin nekaj inherentno nevarnega in zlega (tako da je nadzor kriminala s kazenskopravnimi/represivnimi metodami »nujno« pozitivno vrednostno obarvan, saj gre pač za neogibni spopad »dobrega« s »hudobnim«).

ve izraze — radikalno nadomestitev represivnega (in po njihovem mnenju neciviliziranega oz. pravnofilosko neupravičljivega) prava z restitutivnim pravom.⁹ Njihov ključni pojem je »redress«, ki implicira raznovrstne načine odprave protipravne škode.

(4) Administrativna kriminologija zagovarja (dovedno) »neideološke«, pragmatične in tehnikratske rešitve. Ne opira se na etiološke razlage, bodisi zato, ker meni, da vzrok — po znanstveni poti — ni mogoče spoznati, ali pa zato, ker so le-ti preveč kompleksni, da bi lahko nanje vplivali z učinkovitim ukrepi kriminalne politike: »Če bi v zgodnjih šestdesetih letih koga vprašali, kaj naj družba ukrene, da bi preprečila naraščanje kriminalitete, bi najbrž slišali odgovor, da bi bilo najbolje zmanjšati revščino, izboljšati možnosti izobraževanja in splošni stanovanjski standard, spodbuditi samoorganiziranje lokalnih družbenih skupnosti in zagotoviti strokovno pomoč mladoletnim prestopnikom. V šestdesetih letih se je v ZDA začelo najdaljše obdobje gospodarske rasti po drugi svetovni vojni. Realizirani so bili številni projekti, namenjeni pomoči mladim, revnim in prikrajšanim. Četudi tovrstih prizadevanj ni vodila zgolj želja po omejevanju kriminalitete, so bila vseeno docela v skladu s kriminalnopolitičnimi priporočili, s katerimi bi se strinjal sleherni misleči državljan, zaskrbljen zaradi naraščajoče kriminalitete. Toda kljub temu se je obseg kriminala le še povečal, in to ne za malo.«¹⁰ Cilj administrativne kriminologije je zasnovati učinkovito in realistično kriminalno politiko.¹¹ V ta namen predlaga zlasti

⁹ V tej zvezi se običajno vasiljuje vprašanje, kaj storiti z ljudmi, ki ustvarjajo neposredno grožnjo za naša življenja in telesa (zdravje). Kakšen je abolicionistični odgovor? Po eni strani se je pač treba zavedati — za nekoga, ki vsaj bežno spremja grozodejstva ob razpadu Jugoslavije in ekonomski teror v obdobju tranzicije (beri: »krajo stoletja«, ki jo omogočajo uvedba kapitalizma, privatizacije, denacionalizacije in razdružbljanje premoženja), to najbrž ni poseben problem —, da izredno veliko število nevarnih, škodljivih in grabežljivih ljudi nikoli ne izkusi kazenskopravne (npr. zaporne) kazni (ti ljudje so nasprotno pogosto zelo prijubljeni in ugledni ter zasedajo visoke in celo najvišje pozicije v političnih, gospodarskih in vojaških aparatih). Chomsky (prim. Rai, str. 74) npr. dokazuje, da bi si vsi povojni ameriški predsedniki, od Trumana do Busha, zasluzili vislice po merilih nuremberškega sodišča. Po drugi strani pa so abolicionisti prepričani, da bi lahko — najbrž zelo maloštevilne — nevarne posameznike zaprli (za določeno obdobje, ki ga določi sodišče) v posebne »karantene«, kjer bi uživali vso potrebno zdravstveno in socialno pomoč, pravico do zaupnika (»trustee«) in pravne pomoči (in seveda do pritožbe v primeru, ko bi bila kršene njegove pravice med bivanjem v karanteni). Prim. Bianchi, str. 342.

¹⁰ Wilson, str. 3—4.

¹¹ Prim. Young, str. 306.

vplivanje na okoliščine izvrševanja kaznivih dejanj: po eni strani bi bilo treba zmanjševati priložnosti, ki omogočajo uspešno uresničitev kriminalnega projekta, po drugi strani pa povečevati tveganje, da bo storilca doletela ustrezna (ne nujno izrazito stroga) pravna sankcija.

(5) Nenazadnje kaže omeniti še teoretsko paradigma, ki se ne obremenjuje s (kriminalno)politično relevantnostjo svojega teoretskega dela. Zanima jo »vednost zaradi vednosti«, »čista znanost«, »akademski svoboda«, ne pa iskanje pragmatičnih rešitev, saj naj bi tovrstna vprašanja sodila primarno v pristojnost političnih struktur oz. državnih organov.

Radikalna kriminologija v bistvu zavrača vse od zgoraj omenjenih — resda grobo in poenostavljeni prikazanih — političnih »paradigm«. Tudi znotraj njenega okvira kaže ločevati vsaj dve različici.

(a) Tradicionalno stališče, ki izhaja iz razumevanja kriminalitete v kontekstu celostne strukture družbenih neenakosti in razmerij podrejanja, zavrača tako konservativne pozive h krepitvi reda in zakonitosti (»law and order«) kakor liberalni reformizem (pa tudi administrativni pragmatizem). Zavzema se za korenite družbene spremembe, se pravi za socialistično družbeno ureditev, ki ne bi bila utemeljena na izkorisčanju ljudi (in narave), gonji za dobičkom, brezobzirnem tekmovanju na »svobodnem« trgu, arhaični pravici do dedovanja in na drugih »svetih« predpostavkah kapitalizma. Quinney denimo v tej zvezi poudarja, da nadaljnji razvoj kapitalističnega gospodarstva ne bo rešil nobenega od notranjih protislovij, ki označujejo njegov producijski način. Edina trajna rešitev krize kapitalizma in iz nje izhajajočih družbenih problemov je socialism (ki ga seveda ne smemo enačiti s t.i. »realnim socializmom«).¹² Naj navedemo še eno značilno misel: »Dokler obstajajo revni, se ne moremo znebiti zločinov revnih; ne moremo se znebiti dominacije močnih, dokler ne zmanjšamo družbenih neenakosti, ki jo omogočajo; ne moremo živeti v harmoniji z drugimi, dokler ne omejimo tekmovanja za gmotne prednosti, ki nas odtujejo drug od drugega.«¹³

(b) T.i. »levi realizem« sicer ne zanika potrebe po revolucionarni spremembji družbene ureditve, vendar meni, da je treba oblikovati tudi politično relevantno kriminalno politiko, ki bi bila uresničljiva že tu in zdaj (in ne šele v neki oddaljeni in močno negotovi prihodnosti). Na teoretski ravni ne ponuja vidnejših novosti. Bistvo njegovih predlogov je v tem, da bi bilo treba kazenskopravni aparat (zlasti policijo) uporabiti za varovanje najbolj ogroženih delov

prebivalstva, namreč tistih, ki najboljboleče občutijo posledice družbene dezorganizacije, kroničnega nereda v družbenih odnosih in raznovrstnega nasilja.¹⁴ Zavzema se za demokratičen nadzor nad policijo in zahteva,¹⁵ naj policija opusti nepriljubljene (npr. diskriminatorne ali izzivajoče) metode dela (npr. sistematično ustavljanje in preiskovanje določenih kategorij ljudi, zlasti mladostnikov ter pripadnikov rasnih in narodnostnih manjšin), ki zgolj zaostrujejo vzajemni antagonizem med njo in lokalno skupnostjo, kar onemogoča učinkovit pregon storilcev kaznivih dejanj, saj ljudje odklanajo sodelovanje z državnimi organi.

Če odmislimo levi realizem, ki se v marsičem odmika od prvotnih izhodišč radikalne kriminologije, lahko ugotovimo, da se — tudi pri analizi pragmatičnih učinkov kazenskega prava — razmišljjanja radikalnih kriminologov (v primerjavi s tradicionalno kriminologijo) praviloma zaustavijo na ravni »antiteze«: če so vzroki kriminalitete družbeni, je kazensko pravo očitno odveč — spremenjati je treba družbo, ne pa posameznikov; ko bo kapitalizem dokončno razpadel, bo problem kriminalitete dokončno rešen. Tovrstna stališča (še vedno) izhajajo iz utilitaristične predpostavke, da je lahko kazensko pravo zgolj sredstvo za doseganje določenega kriminalnopoličnega cilja: če se izkaže, da je to sredstvo neučinkovito, se mu pač kaže odpovedati. Takšna podmena pa je problematična, zakaj družbene vloge kazenskega prava ni mogoče omejiti na nadzor aktualnih in potencialnih prestopnikov. Po našem mnenju omogočajo etiološke razlage radikalne kriminologije v prvi vrsti realistično spoznanje o mejah kazenskega prava v polju kriminalne politike. Sklep, da je kazensko pravo docela neučinkovit nadzorovalni mehanizem, pa je — vsaj v danih družbenih razmerah — vendarle močno vprašljiv in najbrž nekoliko prenaglijen.

Kriminološke teorije o družbeni pogojenosti kriminalitete

Radikalni kriminologi so se ukvarjali predvsem z »vedenjem« (delovanjem) kazenskega prava, t.j. z načini formalnega družbenega odzivanja na kriminalne pojave, v precej manjši meri pa z etiološkimi razlagami kriminalitete. Vendar pa so tudi v tem oziru ponudili vrsto teorij, ki so zelo pomembne za razumevanje družbenega učinkovanja kazenskega

¹² Prim. Quinney, str. 67.

¹³ Michalowski, str. 410.

¹⁴ Prim. Young, The Tasks Facing a Realist Criminology, str. 337—356; Lea, str. 357—370.

¹⁵ Prim. Kinsey in dr., str. 37—57.

prava. Njihove razlage so v bistvu dopolnitev, razširitev in poglobitev tradicionalnih socioloških teorij (v polju kriminološke misli). Da bi lahko dojeli njihovo pojasnjevalno vrednost, jih kaže umestiti v — sinhroni in diahroni — kontekst sociološke kriminološke šole, katere prepoznavno izhodišče je teza, da so »korenine« kriminalitete v družbenem okolju, ne pa v posamezniku: »Tout le mond est coupable du crime, excepté le criminel« (Quetelet).

Sociološke razlage, skratka, izhajajo iz podmene, da imajo razlike med družbami (ozioroma njihovimi ekonomskimi in političnimi ureditvami) pomembnejši vpliv na količinski obseg in pojavnne (kakovostne) oblike kriminalitete kakor razlike med posamezniki,¹⁶ ki pa seveda niso popolnoma irelevantne (ne nazadnje pa so tudi individualne različnosti v precejšnji meri družbenozgodovinsko pogojene). Upoštevati je namreč treba, da sociološke in psihološke teorije ne ponujajo konkurenčnih odgovorov na ista vprašanja, ampak odgovarjajo na različna vprašanja v zvezi z isto vrsto vedenja.¹⁷ Če dajemo pri pojasnjevanju kriminalnih pojavov prednost družbeno-ekonomskim strukturam, to seveda ne pomeni, da je kriminaliteta zgolj funkcija produkcijskega načina: že same kapitalistične družbe imajo namreč zelo različne stopnje kriminalitete (precejšnje in nikakor ne zanemarljive pa so tudi razlike v kriminalnopolitičnem in kaznovalnem odzivanju na kriminal).¹⁸

Znotraj sociološke šole obstajajo številne razlike, ki jih lahko v grobem razvrstimo v tri ključne skupine (ali tudi »paradigme«).

(1) Prva skupina socioloških teorij se osredotoča na prostorske vidike posameznikovega okolja. Pionirsко delo na tem področju sta opravila Breckenridge in Abbott, ki sta že leta 1912 opozorila na

¹⁶ Prim. Schur, str. 12—14. Pisec navaja pet odgovorov na vprašanje, zakaj je ameriška družba kriminalna. Takšna je, (a) ker je neenaka družba, ki jo označujejo zelo razširjena revščina in vrsta kričečih razlik v ekonomski, politični in družbeni moći; (b) ker njena zunanjna politika temelji na nasilnem (vojaškem) varovanju lastnih interesov v tujini; (c) ker njene prevladujoče kulturne vrednote spodbujajo kriminalno vedenje; (d) ker »ustvarja« nepotrebna kazniva dejanja; (e) ker vztraja pri izvajanjу neučinkovitih kriminalnopolitičnih ukrepov.

¹⁷ Prim. Cohen, str. 46.

¹⁸ V obdobju 1948—1982 se je na Japonskem (ki je pravzaprav zelo atipična razvita industrijska družba) stopnja kriminalitete zmanjšala za 36 odstotkov, v Angliji in Welsu pa se je v tem času povečala za 348 odstotkov. Do zmanjšanja kriminalitete na Japonskem je prišlo navzlic dramatičnim družbenim spremembam, kakršne so denimo industrializacija, notranje migracije prebivalstva, urbanizacija in večanje družbenega standarda. Prim. Young, Ten Points of Realism, str. 37.

prestopniške soseske v Chicagu. Shaw in McKay sta opazila, da ostajajo v določenih delinkventnih mestnih območjih (za katere so značilni številni negativni družbeni pojavi, npr. slabe stanovanjske razmere, revščina, velika fluktuacija prebivalstva, nizka izobrazbena in poklicna struktura, brezposelnost ipd.) stopnje prestopništva enake, četudi se sestava njihovega prebivalstva spremeni. To dejstvo sta pripisala »družbeni dezorganizaciji«¹⁹ (se pravi razpadu oz. oslabitvi neformalnih nadzorovalnih mehanizmov) in kulturni transmisiji odklonskih vrednot, ki jo omogočajo pogosti stiki mladih s starejšimi in bolj izkušenimi kriminalci (ta pojav je Sutherland pozneje imenoval »diferencialna asocijacija«).²⁰ Lander je — na podlegi raziskav v Baltimoru — zavrnil »ekološki determinizem« in razložil visoke stopnje prestopništva v določenih soseskah z anomičnimi življenjskimi situacijami.²¹ Tovrstna razmišljjanja so naletela na številne kritike. Downes je npr. opozoril na tavtološko naravo zamisli o družbeni dezorganizaciji: »Stopnja prestopništva na posameznem območju je dojeta kot poglavitno merilo za družbeno dezorganizacijo soseske, ki je po drugi strani uporabljena za to, da bi razložila stopnjo prestopni-

¹⁹ »Pod pritiskom dezintegrativnih sil, ki so v tem procesu endemične, družbena skupnost ne deluje več učinkovito kot mehanizem družbenega nadzorovanja. Vzpredno z zmanjševanjem odpornosti do kriminalnega vedenja se povečuje strpnost do kaznivih dejanj, včasih pa se kriminal celo sprejema.« Morris, str. 78.

²⁰ Prim. Shaw; Shaw in McKay.

²¹ Tovrstne kritike niso povsem utemeljene, zakaj ekološki šoli ni mogoče pripisati togih determinističnih razlag: »Razumeti je treba, da namen naše študije ni v tem, da bi pokazala na vzročno zvezo med prestopništvom in neposrednim fizičnim okoljem. Opozoriti želimo samo na okoliščino, da se prestopništvo v večji meri pojavlja v posebnem tipu mestnega območja. Vsekakor pa bi potrebovali bolj poglobljene raziskave, da bi ugotovili, kateri so tisti dejavniki v danem okolju, ki ustvarjajo prestopništvo.« Shaw, str. 21. »Naši zemljevidi in statistični podatki so koristni za razlikovanje posameznih tipov mestnih območij, za prepoznavanje območij z velikimi in majhnimi deleži prestopništva ter za napovedovanje prihodnjega obsega kriminala na določenih območjih. Ne ponujajo pa razlage za prestopniško vedenje.« Shaw in McKay, str. 14. Lander se je z multivariantno (faktorsko) statistično analizo dokopal do ugotovitve, da se prestopniška območja v Baltimoru, v katerih je odkril visoko stopnjo anomije in družbene nestabilnosti, soočajo tudi s stanovanjskimi problemi, zlasti s prenaseljenostjo. Kljub temu pa poudarja, da je prestopništvo v prvi vrsti povezano z anomijo, ne pa s slabimi družbeno-ekonomskimi razmerami. Prim. Lander, str. 46. Takšna razloga je problematična, in sicer s stališča tako Marxovih kakor tudi Durkheimovih teoretskih razmišlanj: družbeno-ekonomske razmere so namreč vzročno pred anomijo, katere posledica je običajno prestopništvo (ki pa seveda tudi samo še dodatno zaostruje stanje anomije).

štva.²² Lind in Robinson sta opozorila na mesta, za katera ne veljajo ugotovitve, do katerih so se dokopali predstavniki chicaške ekološke šole na podlagi raziskav v Chicagu, Cleveladu, Denverju in nekaterih drugih ameriških mestih. Whyte pa je pokazal, da je mestni slum resda neintegriran v globalno družbo (in vladajočo kulturo), ki ga obdaja, vendar pa je tudi v njem opaziti določen obseg notranje povezanosti, t.j. določene kulturne vzorce, ki so praviloma ideološke (beri: imaginarno-simbolne oz. magične) »rešitve« strukturnih protislovij, ki napolnjujejo življenje v prikrajšanih soseskah.²³ Zato mnogi sociologi zavračajo izraz »družbena dezorganizacija« in raje govore o »diferencialni družbeni organizaciji«.

(2) Druga velika smer v okviru sociološke šole vidi žarišča kriminalitete v abnormalnih odnosih med prestopnikom in družbo, ne pa toliko v fizičnih vidikih njegovega neposrednega okolja. Znotraj te usmeritve lahko razlikujemo štiri poglavite različice. (a) Prva poudarja, da je kaznivo dejanje plod svobodne odločitve v primeru, ko posameznik, ki svojih teženj ne more uresničiti po zakoniti poti, meni, da so omejitve, ki mu jih postavlja družba, nepotrebne ali krivične. (b) Druga različica sicer ne zanika posameznikove odgovornosti, vendar razлага kriminalno vedenje kot nekaj, kar je družbeno pridobljeno, se pravi kot posledico nepopolne, napačno usmerjene ali sploh neusmerjene socializacije. Skoraj 100 let pred Cohenom, Clowardom, Millerjem in drugimi teoretički subkulturne iz petdesetih in šestdesetih let sta Benoit in Morel razvila teorijo, ki pojasnjuje kriminalno vedenje kot naučeno. Predhodnika sodobnih teorij učenj sta tudi Aubry in Vaccaro, vrhunec v tej tradiciji pa predstavlja Tardova teorija o družbenopsiholoških zakonih posnemanja.²⁴ Nanjo se je opri Sutherland, ki se je vpisal v zgodovino kriminološke misli s svojo teorijo različnega druženja (ozioroma diferencialne asociacije), prvič priobčeno leta 1939 v tretji izdaji dela **Načela kriminologije**.²⁵ Zamisel o tem, da je kriminalno

vedenje družbeno pridobljeno (naučeno v medosebnih razmerjih), najdemo tudi v Mezgerjevi teoriji o »Lebensführungsschuld« in v Seelingovi teoriji o »Lebensformen«. (c) Tretja različica razлага kriminalno vedenje v luči vrednotnih in normativnih družbenih konfliktov. Pionirsko delo na tem področju je opravil Prins, omeniti pa velja še prispevke Sellina in Tafta. (d) Četrta različica pojasnjuje kriminaliteto kot izid strukturnih motenj v družbenem sistemu. Sloviti francoski sociolog Durkheim je vpeljal pojem »anomija«, ki implicira, da vodi slabitev (ali razkroj) regulativne moči družbenih norm v odklonsko ravnanje.²⁶ Anomija nastane, ko kolektivna moralna zavest ne more več brzdati individualnih aspiracij. Na Durkheimove zamisli se je opri ameriški sociolog Merton in jih uporabil v kontekstu ameriške družbe. Merton izhaja iz funkcionalistične podmene, da so vsem članom ameriške družbe skupne določene kulturne vrednote, zlasti težnja po uspehu, ki je merljiv s posedovanjem gmotnih dobrin (»ameriške sanje«). Po drugi strani pa zasedajo posamezniki zelo različna mesta v družbeni strukturi,

dajo nad stališči, ki takega početja ne odobravajo. (7) Diferencialne asociacije se lahko spreminja glede na pogostost stikov, trajanje, intenzivnost in hierarhično razporeditev. (8) Učenje odklonskega vedenja poteka po istih načelih kot učenje kateregakoli drugega vedenja. (9) Četudi je kriminalno vedenje izraz splošnih potreb in vrednot, ga s tem ni mogoče razložiti, ker je lahko tudi nekriminalno vedenje izraz istih potreb in vrednot. Sutherland poudarja, da je njegova teorija splošna: z njo se dajo pojasniti vse oblike nezakonitega ravnanja. On sam jo je aplikiral na slovito živiljenjsko zgodbo Chica Conwella, poklicnega tatu, pa tudi na zločine, ki jih izvršijo spoštovane osebe z visokim družbenim statusom med opravljanjem svojih poklicnih dejavnosti. Prim. Sutherland, *Principles of Criminology*, str. 75–76. Akers je Sutherlandovo teorijo dopolnil s tem, da je pokazal, kako poteka proces učenja kriminalnih vrednot in tehnik. Opril se je na operantno psihologijo, po kateri je verjetnost ponovitve določenega vedenja odvisna od družbenih ojačevalcev (nagrada in kazni): močnejše in trajnejše kot so nagrade, ki sledi določeni dejavnosti, večja je verjetnost, da se le-ta ponovi in vztraja. Prim. Akers.

²² Downes, str. 71.
²³ Prim. Brake, str. 41–45.
²⁴ Prim. Schafer in Knudten, str. xxi–xxii (pričujoči prikaz povzemamo v pretežni meri po navedenem delu).
²⁵ Sutherlandovo teorijo lahko povzamemo v osmih točkah. (1) Kriminalno vedenje je naučeno. (2) Naučeno je v interakcijah z drugimi osebami v procesu komunikacije. (3) Pretežni del učenja poteka znotraj skupin, ki jih povezujejo tesne osebne vezi. (4) Učenje vključuje: (a) tehnike izvrševanja kaznivih dejanj (ki so včasih zamotane, včasih preproste); (b) motive, vzgibe, racionalizacije in stališča. (5) Motivi izhajajo iz učenja stališč, ki so lahko naklonjena ali nenaklonjena kršenju zakonskih norm. (6) Nekdo postane prestopnik, če stališča, ki so naklonjena nezakonitemu ravnanju, prevla-

²⁶ V Durkheimovih razmišljanjih se zrcali čas dramatičnih družbenih sprememb po industrijski revoluciji, katerih posledica ni bila le »breznormnost«, ampak predvsem zlom družbene solidarnosti, razkroj temeljnih vezi, ki so združevale in povezovale posameznike v skupni družbeni (oz. moralni) red. Razvoj industrijske kapitalistične družbe je ustvaril kompleksno, urbano, tehnološko sofisticirano strukturo (razvejeno družbeno delitev dela), v kateri se je občutek za skupnost razblinil. Družbena solidarnost temelji na dveh funkcijah: integraciji in regulaciji. (a) Integracija je zbir družbenih sil, ki povezujejo ljudi in jih silijo, da se podredijo »skupni stvari«. (b) Regulacija pa obsega družbene dejavnike, ki omejujejo posameznike in jih vežejo na skupni normativni red. Pojem anomija je Durkheim

zaradi česar nimajo vsi enakih možnosti (oz. priložnosti), da bi realizirali skupne vrednote na družbeno dovoljen oziroma zakonit način. Razkorak med strukturo kulturno določenih ciljev in strukturo konvencionalnih sredstev, potrebnih za doseganje konvencionalnih vrednot, ustvarja med člani prikrajšanih družbenih skupin »pritisk« (»strain«), ki jih sili v različne oblike odklonskih ravnanj: nekateri se odrečejo težnji po uspehu; drugi se zatečejo k prepovedanim sredstvom; tretji se umaknejo iz igre in zavržejo tako konvencionalne kulturne vrednote kot konvencionalna sredstva; četrti pa se zavzemajo za drugačne vrednote in za nova pravila igre.²⁷

uporabil v klasičnem delu **Samomor**. Z njim je opisal družbeno stanje, v katerem veljavne norme izgubijo svojo zavezujočo moč, s katero urejajo človeške potrebe in delovanje posameznikov. Vzporedno z modernizacijo zahodne družbe je bil namreč dan velik poudarek na doseganje industrijske prosperitete, zanemarjeno pa je bilo brzdanje človekovih želja po uspehu: »Arogantna ambicija se nikoli ne zadovolji z doseženimi rezultati, ne glede na to, kako veliki so, zakaj pred sabo nima nobenega svarila, da se je treba ustaviti. Nič ne more dati zadoščenja in vse delovanje je obsojeno na neprestano agiranje brez potesitve.« Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, str. 60. V tej zvezi ni odveč opozoriti na pojmovno razlikovanje med anomijo, egoizmom in individualizmom. (a) Anomija je odsotnost družbene regulacije, stanje, v katerem nobena družbena sila ne obvladuje nebrzdanih appetitov individualne zavesti. (b) Egoizem je normativni fenomen: stanje, v katerem je neomejeno zasledovanje individualnih ciljev določeno kot nekaj vrednega (za Durkheima je to zmotna oz. iluzorična svoboda). (c) Individualizem pa označuje zdrav razvoj: možnost, da posameznik preuzeme različne vloge v družbeni delitvi dela. Za Durkheima je anomično—egoistično stanje patološka faza v družbenem razvoju. Rešitev vidi v spontani (in ne več prisilni) delitvi dela, v kateri so odpravljene vse ovire, ki bi posamezniku preprečevali opravljati vlogo v družbeni strukturni, ki ustreza njegovim sposobnostim. Prim. Taylor in dr., *The New Criminology*, str. 74—85.

²⁷ Merton si je pojem anomija sposodil od Durkheima, vendar ga je uporabljal selektivno. Od francoskega sociologa se naučil, da je slabljenje družbenih norm (ki vodi v anomijo) znčilno za družbe, ki zelo poudarjajo ekonomski uspeh. Če se to zgodi, zasledovanje uspeha kot temeljne kulturne vrednote ni več vodenzo z merili dobrega in slabega: »Edino pomembno postane vprašanje: katera od dosegljivih metod je najbolj učinkovita za doseganje kulturno odobravane vrednote?« Merton, *Social Theory and Social Structure*, str. 189. Merton je torej preučil kriminogeno razsežnost konvencionalne kulture (katere najvažnejši cilj oziroma vrednota je denarni uspeh), za razliko, denimo, od chakške šole, ki je opozorila na kriminogeno vlogo kriminalne podkulturne. »Anomija ljudi v slabem družbeno-ekonomskem položaju izhaja iz disjunkcije med aspiracijami, ki — celo kadar so relativno omejene — ne morejo biti potešene. Anomija uspešnih pa izhaja iz jalove gonje druge vrste, utemeljene na stalno podžiganih aspiracijah, izhajajočih iz vsakega začasnega uspeha in iz

(3) Tretja skupina sociooloških teorij se osredotoča na zvezo med ekonomskimi razmerami in kriminaliteto. Razmerje med revščino (nizkim družbenim in ekonomskim položajem) in kriminalitetom zaposluje kriminologe že skorajda 200 let.²⁸ Že pred nastankom sodobne kriminološke znanosti pa so na ta vzročni dejavnik opozarjali mnogi družboslovni misleci, npr. Ksenofon, Platon, Aristotel, Virgil, Horacij in Moore. Hoemmel, profesor kazenskega prava iz Leipziga, je že leta 1765 zapisal, da bo kaznovanje nekoristno in neučinkovito vse dotlej, dokler ne bo odpravljena revščina, ki je vzrok kriminalnega vedenja. Celo Morel in Lombroso sta vključila revščino v svoji biološki teoriji o vzrokih kriminalitete. Na povezavo med ekonomskimi razmerami in kriminalom so opozorili tudi statistiki: Quetelet, Guerry, Ducpetieux, von Mayr, Corne, Valentini in Oettigen. Z učinkovanjem ekonomskih razmer na kriminalitet so se ukvarjali tudi predstavniki tako imenovane »tretje šole« v kriminologiji, npr. Carnavale in Alimena, ki so kritizirali Lombrosov antropološki determinizem in se zavzemali za socioološko razumevanje kriminalnih pojavov.

Kriminaliteta in ekonomski pritiski

Dasiravno bi bržkone le redkokdo zanikal določeno zvezo med revščino (R) in kriminalitetom (K), pa je zelo težavno podrobno določiti, v čem je ta povezanost. Možnih je namreč več hipotez: (a) revščina neposredno povzroča kriminalno vedenje ($R \rightarrow K$); (b) revščina vključuje spremenljivko (X), ki neposredno povzroča kriminalno vedenje ($R \rightarrow X \rightarrow K$); (c) tako revščina kot kriminaliteta sta posledici istega vzroka (Y), npr. nizke intelligence, ($Y \rightarrow R; Y \rightarrow K$). Precejšen problem je opredelitev revščine, tako da so stališča sociologov glede tega zelo raznolika. Zelo preprosto rešitev je nakazal Vold, ki razlikuje med: (a) revščino (pomanjkanjem gmotnih dobrin, ki so neogibne za preživetje in za minimalno blagostanje); (b) ekonomskimi neenakostmi (t.j. razlikami med tistimi, ki imajo najmanj, in onimi, ki imajo največ) in (c) relativno deprivacijo (ki vključuje objektivne ekonomske neenakosti in subjektivno prepičanje,

naraščajočih aspiracij drugih uspešnih ljudi.« Merton, *Anomie, anomia and social interaction*, str. 225. Problem je, skratka, v tem, da je uspeh — merjen v denarju — nujno nedoločen in relativen: »V ameriških sanjah ni nikakršne končne točke, kjer bi se človek lahko zustavil.« Merton (1968), str. 136.

²⁸ Prim. Schafer in Knudten, str. xxiii in 163—167; Nettler, str. 154—167; Landau in Sebba, str. 41—59; Cohen in Land, str. 43—55.

da le-te niso pravične).²⁹ Težave nastopijo tudi pri merjenju odnosa ned revščino in kriminaliteto.

V tej zvezi naletimo na tri ključne teoretske probleme. (1) Prvi se nanaša na malone večno uganko kriminologije: kako sploh ugotoviti, kolikšen je dejanski obseg kriminalitete na določenem območju v določenem obdobju. V klasični študiji o vplivu ekonomskega razmerja na gibanje kriminalitete na Bavarskem leta 1867 je von Mayr zagovarjal stališče, da so policiji prijavljena kazniva dejanja najboljši pokazatelj stopnje kriminalitete.³⁰ Vendar pa odnos med storjenimi in prijavljenimi kaznivimi dejanji ni enoznačen in nespremenljiv. Četudi bi, denimo, ekonomska kriza izvala dejansko povečanje števila kaznivih dejanj, se to ne bi neogibno odrazilo v sorazmernem povečanju števila prijavljenih kaznivih dejanj. Večji obseg kriminalitete ima lahko za posledico večjo brezbrinjnost ali apatičnost ljudi, pa tudi večjo skepso glede možnosti učinkovitega policijskega pregona. Po drugi strani pa utegne spoznanje, da je ravno revščina vzrok porasta kriminalitete, dvigniti raven strpnosti, prizanesljivosti ali sočutja. (2) Naslednji teoretski problem izhaja iz dejstva, da imajo spremenjene ekonomske razmere zelo različne reperkusije znotraj različnih družbenih segmentov, tako da njihov vpliv ni enoznačen. (3) Ne nazadnje pa se zastavlja še vprašanje, kdaj se spremembe v ekonomskem položaju ljudi odrazijo v spremenjenem obsegu kriminalitete. V tej zvezi sta možni dve hipotezi: spremembi se kažeta istočasno ali z določenim (kolikšnim?) časovnim razmikom.

Težave pa nastopijo tudi pri interpretaciji empiričnih podatkov. Vold opozarja, da sta možni dve temeljni razlagi odnosa med revščino in kriminaliteto. Prva je raznosmerna in negativna: boljše ko so ekonomske razmere, manj je kriminalitete (in obratno). Druga pa je istosmerna in pozitivna: boljše ko so ekonomske razmere, več je kriminalitete (saj je več priložnosti, povečajo pa se tudi individualne težnje). Že Guerry, nemara prvi znanstveni kriminolog, je naletel na presenetljivo dejstvo, da je bilo (na začetku 19. stoletja) največ premoženskih kaznivih dejanj ravno v najbogatejših delih Francije. Do podobnih ugotovitev se je dokopal tudi Quetelet, nemara prvi sociološki kriminolog. Svoja odkritja sta pojasnila s tem, da je na bogatih območjih več priložnosti za izvrševanje kaznivih dejanj, Quetelet pa je poleg tega opozoril še na kriminogeni vidik neenakosti med revnimi in bogatimi. Zanimivo je, da so številni poznejši kriminologi to okoliščino praviloma povsem prezrli: upoštevali so zgolj revščino (v

povezavi s kriminalitetom), ne pa tudi bogastva. Vold³¹ navaja obilico novejših raziskav, ki so skušale odpraviti to pomanjkljivost in so se osredotočile na kriminogeni učinek ekonomske neenakosti. Te raziskave so pokazale, da je med revnimi veliko kriminala, kadar so okrog njih bogati, in da je med njimi malo kriminala, kadar jih obdajajo revni.³²

Najbolj znano marksistično razlagi razmerja med ekonomskimi razmerami in kriminalitetu je prispeval holandski pravnik Bonger.³³ Po njegovem mnenju ima kriminaliteta dva poglavita izvora: (1) nezadovoljene potrebe in številna prikrajšanja oseb, ki so v neugodnem družbenoekonomskem položaju; (2) pohlep in sebično zasledovanje lastnih ciljev (ne oziraje se na blaginjo drugih), ki ju spodbuja tekmovalna kapitalistična družba. Sebične težnje se krepijo na tri načine: (a) z menjavo (obe stranki mislita le na svojo korist; trgovec želi npr. kupiti boljši izdelek kar se da poceni in ga prodati čim dražje); (b) z gonjo za profitom (ki se ne ozira na zadovoljevanje družbenih potreb); (c) s tekmovanjem med producenti (in delavci). Vse to zavira razvoj altruističnih čustev in onemogoča izoblikovanje človeških družbenih odnosov, utemeljenih na vzajemnosti, brez katere se moralne sile v človeku in njegova družbena občutja nujno razkrojijo ali vsaj močno oslabijo. Če družba ne spodbuja pristnih moralnih čustev (npr. sočutja do bolečine drugega), se mora zateči k nadomestkom, kakršna sta, denimo, upanje na nagrado (zemeljsko ali nebeško) in strah pred kaznijo (človeško ali božjo). Vendar pa so nadomestki zgolj nadomestki: po eni strani sta za človeka nebesa in pekel zelo oddaljena, tako da onostranske nagrade in kazni praviloma niso posebno močan motivacijski dejavnik; po drugi strani pa tudi zemeljske nagrade in kazni često izostanejo, zaradi česar mnogi tvegajo in izvršijo kaznivo dejanje (v upanju, da ne bodo odkriti in sankcionirani).

³¹ Prim. Vold, str. 141.

³² Na kriminogeno naravo relativne — za razliko od absolutne — revščine opozarjajo tudi britanski radikalni (in realistični) kriminologi. Po njihovem mnenju so vrednote enake (egalitarne) oz. meritokratske družbe, ki jih kapitalizem vceplja v glave ljudi, v očitnem protislovju z dejanskimi ekonomskimi (gmotnimi) neenakostmi v družbi. Poleg tega pa je treba upoštevati še kriminogeno učinkovanje nenehnih pritiskov, ki jih podžiga in krepi sodobna industrija z ustvarjanjem vedno novih potreb. Temu se pridružuje še zgled premožnega razreda, ki pred očmi vseh članov družbe uživa najrazličnejše dobrine in storitve, ki jih lahko ponudi sodobna potrošniška družba. Prim. Young, Working-Class Criminology, str. 79—81.

³³ Prim. Bonger. Prim. tudi Turkovo uvodno študijo v skrajšani izdaji (1969).

²⁹ Prim. Vold, str. 138—140.

³⁰ Prim. Radzinowicz, str. 430—434.

Bongerjeva razmišljanja so imela močan odmev v etioloških razlagah radikalnih kriminologov. Po drugi strani pa imajo njihove analize vrsto stičnih točk zlasti s teorijo pritiska, teorijo nadzorovanja in teorijo, ki razlagata kriminalno vedenje kot normalno naučeno ravnanje.

Radikalni kriminologi o družbeni pogojenosti kriminala

(1) Vpliv Mertonove teorije pritiska (*strain theory*) se kaže zlasti v Greenberovi razlagi mladoletniškega prestopništva. Po njegovem mnenju³⁴ tvorijo mladostniki — zaradi svojega posebnega odnosa do produkcijskih sredstev — družbeni razred *sui generis*. Članstvo v njem je povezano s svojevrstnimi napetostmi in pritiski. Zaradi izključenosti iz ekonomskega procesa ne morejo financirati svojih dejavnosti v prostem času (in raznovrstnih dobrin, ki so »normalna« sestavina mladostniškega socialnega življenja oz. življenjskega sloga), zaradi česar se utegnejo zateči k nezakonitim načinom pridobivanja sredstev. Po drugi strani pa so negativne izkušnje, ki jih doživijo v šolskem sistemu, nemalokrat vzrok sovražnih in agresivnih reakcij. Dodaten problem nastane zaradi bojazni, ki so povezane s težavami pri zadovoljevanju statusnih merit odraslega uspešnega moškega (»masculine status anxiety«): od tod izvirajo alternativne statusne (vrednotno—normativne) strukture, znotraj katerih se je mogoče dokopati do prestiža (samospoštovanja ali pozitivne samopodobe) celo s kriminalnimi dejanji.

Tudi drugi marksistični kriminologi so opozorili na posebne pritiske, ki jih občutijo pripadniki družbenih skupin, iz katerih prihaja največ prestopnikov. Quinney³⁵ npr. razloži tako imenovano »ulično kriminaliteto« kot obliko prilagajanja na kapitalistična družbena razmerja (»crimes of accommodations«). V tovrstnih kaznivih dejanjih vidi svojevrstno reprodukcijo izkoriščevalskih in zatiralskih družbenih odnosov: storilec obravnava žrtev tako, kot drugi (»družba«) obravnava njega: surovo, brezobzirno, nasilno in sebično.³⁶ **Strain theory** in radikalna kriminologija potemtakem soglašata, da vrednote potrošniške družbe spodbujajo kriminalno vedenje. Ob tem pa radikalni kriminologi poudarjajo,

jo, da materialistične aspiracije niso odraz nekakšne večne in nespremenljive človeške narave, ampak funkcionalna potreba kapitalistične politične ekonomije. Pri tem se sklicujejo na spoznanja številnih sociologov in psihologov, ki dokazujejo, da ideološke razlage, po katerih je človeku že po njegovi večni in nespremenljivi naravi le do materialnih užitkov, lagodnosti in prestiža, običajno prikrivajo dejstvo, da si moderne družbe preprosto ne morejo dovoliti resnično svobodnega človeka. Njihovo delovanje je možno le, če zreducirajo človeka na raven racionalnega hedonista, čigar najvišji življenjski cilj je pridobivanje, prilaščanje in uporabljanje čim večjega števila industrijskih proizvodov in storitev. Zato je v teh družbah celotna socializacija podrejena oblikovanju takih družbenih struktur, ljudi in odnosov med ljudmi, ki ustrezajo njihovemu edinemu cilju: maksimiranju proizvodnje in porabe. Posledica takšnega stanja je v tem, da pritisk na ljudi in dresura k prilagajanju ter proces njihovega odtujevanja še nikoli niso bili tako močni kot danes.³⁷

Stičišče radikalne kriminologije in *strain theory* je tudi teza, da je družbena porazdelitev spodbud in priložnosti za (ne)konvencionalno vedenje razredno naddoločena: članstvo v tem ali onem razredu³⁸ je namreč povezano z zelo različnimi življenjskimi razmerami, z zelo različno »paradigma« uresničljivih opcij, ne nazadnje pa tudi z zelo različno motivacijo za konformno ali odklonsko ravnanje. Vendar pa radikalni kriminologi očitajo Mertonu, da ni odgovoril na vprašanje, kateri so družbeni vzroki diferencialne strukture možnosti za doseganje konvencionalnih ciljev. Po njihovem mnenju se je Merton osredotočil na neenako distribucijo konvencionalnih sredstev, »pozabil« pa je na neenakosti v produkciji, ki so — v luči marksistične teorije — »epicenter« večine družbenih neenakosti. Po drugi strani pa Merton ni pojasnil nezakonitih ravnanj članov vladajočega razreda, dasiravno le-ta v perspektivi njegove teorije v bistvu niso nerazložljiva. Tudi »močni« namreč občutijo pritiske, ki jih silijo v odklonsko ravnanje: »Tako kazniva dejanja delavskega razreda kakor kazniva dejanja vladajočega razreda ... so lastnost družbe, ki jo označuje boj za lastnino, bogastvo in ekonomske koristi.«³⁹ Michalowski

³⁴ Prim. Požarnik, str. 43.

³⁵ Prim. Weis, str. 71—90; Colvin in Pauly, str. 513—551.

³⁶ Taylor in dr., Advances Towards a Critical Criminology, str. 452. »Bogati kapitalist, če npr. živi preko svojih finančnih oz. gmotnih sredstev, lahko zaide v skušnjava, da se dokoplje do denarja s poslovno goljufijo, da poišče uteho v alkoholu ali da naredi samomor. Revež se lahko odzove na podobno stanje z zadnjima dejavnostima, ne more pa se dokopati (ker pač nima

³⁷ Prim. Greenberg, str. 118—139.

³⁸ Prim. Quinney, str. 59—62.

³⁹ Michalowski (1985, str. 38) označuje kazniva dejanja oz. nekonformistične vedenjske vzorce podrejenih — npr. pridobivanje premoženja z nezakonitimi sredstvi (namesto z mezdnim delom) — s sintagmo »dejanja upiranja« (*acts of rebellion*).

razлага, da imajo tovrstni »pritiski« dva med seboj povezana izvora: (a) potrebo po organizacijskem preživetju; (b) potrebo po maksimizaciji dobička (ki ji je mogoče zadostiti tudi s kršitvami predpisov o varstvu pri delu, neupoštevanjem ekoloških standardov, prodajo nevarnih izdelkov, monopolističnim določanjem cene, podkupovanjem državnih uradnikov, zavajajočim reklamiranjem ipd.).

(2) Druga skupina marksističnih kriminologov pojasnjuje kriminaliteto z zlomom mehanizmov družbenega nadzorovanja. Friedrich denimo meni, da je neučinkovitost formalnih nadzorovalnih institucij posledica krize legitimnosti, namreč nezaupanja do državnih institucij in zavračanja vrednot, na katerih so utemeljene.⁴⁰ Tako državi preostane le to, da na nezakonita ravnanja odgovarja s prisilnimi ukrepi, kar pa dolgoročno zgolj poglablja krizo. Friedrichovo razlago kaže dopolniti v več ozirih, saj se omejuje zgolj na posamezne razsežnosti formalnega nadzora. Pri tem se lahko opremo na teorijo družbenega nadzora (»social control theory«). Hirsch, nemara vodilni teoretik na tem področju, poudarja, da nastopijo prestopniška dejanja tedaj, ko posameznika vez (**bond**) do družbe oslabi ali se pretrga.⁴¹ Po njegovem mnenju je pogoj trdne vključenosti posameznika v družbeno skupino (ki se izka-

ustrezne priložnosti) do potrebnih življenjskih sredstev z gospodarskim kaznivim dejanjem. Kriminalna in odklońska vedenja so odsev psihičnih napetosti in objektivnih priložnosti. Zato jih lahko pričakujemo na vseh ravneh družbe, dasiravno v različnih oblikah in v različnih količinah.« Mankoff, str. 142.

⁴⁰ Prim. Friedrichs, str. 290—311. Prim. še Hepburn, str. 77—90.

⁴¹ Hirsch, **The Causes of Delinquency**, str. 16. Pisec razлага konformno vedenje s štirimi spremenljivkami nadzorovanja, ki tvorijo poglavito družbeno vez: **attachment**, **commitment**, **involvement** in **belief**. Hirsch jih razloži iz socioškega zornega kota. **Attachment** (posameznikova navezanost na drugo osebo) tako ni moč notranje, čustvene vezi, ki bi morda postala celo močnejša v odsotnosti sleherne medosebne interakcije. Prej pomeni ravno nasprotno, saj predpostavlja tesno intersubjektivno interakcijo, v kateri npr. starši ali učitelji stalno in razmeroma dosledno nadzorujejo mladostnika, ki je po drugi strani dovzet za njihova mnenja, stališča in kritike. **Commitment** (posameznikova predanost konvencionalnim dejavnostim) ni globoka, notranja predanost drugim, ki bi šla celo do samozrtovanja, ampak nekaj prav nasprotnega, saj nikakor ne implicira zanikanja lastnega sebičnega interesa. Gre za obseg, v katerem je posameznik interes vsebovan v določenih konvencionalnih dejavnostih. Opraviti imamo torej z racionalno sestavino konformnosti, ki predpostavlja tehtanje potencialnih dobičkov in izgub: posameznik, ki razmišlja o morebitnem odklonskem ravnanju, mora npr. upoštevati tudi tveganje, da bo s tem lahko izgubil svojo — preteklo, sedanjo ali prihodnjo — »naložbo« v konformno ravnanje. V tem

zuje v upoštevanju njenih normativnih pričakovanj in vedenjskih norm) možnost, da lahko v njej zadovoljuje svoje temeljne potrebe (npr. potrebo po ljubezni oseb, ki so mu blizu, potrebo po ugledu, potrebo po denarju, ki ga potrebuje za svoj življenjski stil, potrebo po varnosti itd.). Zato Hirschi dokazuje, da ima konformnost »racionalno sestavino«: konformno ravnanje je pot, po kateri se posameznik dokoplje do določenih dobrin, odklonsko ravnanje pa utegne izzvati njihovo deprivacijo. Možnost zadovoljevanja »temeljnih« potreb oziroma doseganja osebnih ciljev je torej **pogojsine qua non** za nastanek trdnih družbenih vezi in s tem tudi najpomembnejša družbenopsihološka podlaga učinkovitega družbenega nadzorovanja (oz. konformega vedenja). Od tod sledi — glede na dejstvo, da so možnosti zadovoljevanja potreb odvisne od posameznikovega položaja v razredni strukturi —, da je učinkovitost družbenega nadzora zelo različna na različnih ravneh stratifikacijskega sistema. Zato je docela razumljivo, da ima družba, ki jo preplavljajo velike družbene neenakosti (ne glede na to, ali je izvor diskriminacije razred, spol, rasa, starost, narodnost ali kaj drugega), precejšnje težave pri zagotavljanju konformnega vedenja svojih depriviligiranih in depriviranih članov: preostane ji zgolj zastraševanje s formalnimi sankcijami in neposredni policijski nadzor.

(3) Tretja skupina radikalnih kriminologov opisuje kriminalno vedenje kot razumen odgovor razumnih posameznikov v življenjskem položaju, ki ga določajo kapitalistična družbena razmerja. Njihove razlage so pravzaprav zgolj konkretizacija splošne marksistične domneve, da posamezniki dolgoročno razmišljajo in delujejo v skladu s svojimi ekonomskimi interesmi. Gordon,⁴² denimo, zatrjuje, da je ulična kriminaliteta zgolj eden izmed načinov, ki omogoča revnim ljudem,

smislju ima mladostnik, ki je npr. vložil mnogo časa in energije, da bi zadostil normativnim pričakovanjem staršev in učiteljev, razmeroma čvrsto vez z družbo, saj ima precejšnjo »naložbo« v konformnem vedenju (**stake in conformity**): zaradi nedopustnega vedenja bi utegnil ostati brez marsikatere dragocene dobrine. **Involvement** (izraba časa za konvencionalne dejavnosti) ni čustvena vez do drugega ali čustvena pripadnost drugemu, marveč zdravorazumski nasvet, da je treba mlade zaposliti in jih držati stran od »ulice«. **Belief** (vrednostno—normativno prepričanje) ni globoko notranje prepričanje ali vera v nekaj ali v nekoga. Opraviti imamo z odobravanjem v smislu strinjanja z določenimi pozitivno veljavnimi — oziroma prevladujočimi — normami in vrednotami. Pri tem so mišljeni predvsem vtisi in mnenja, ki so odvisni od stalnega družbenega podkrepiljevanja. Če je tovrstno odobravanje družbenih norm šibko, je **belief** zgolj pripravljenost posameznika, da se podredi, če pa je močno, vodi v gorečo podporo in iskreno sodelovanje.

⁴² Prim. Gordon, str. 163—186.

soočenim z bolj ali manj stalno brezposelnostjo oziroma s slabo plačanimi deli, da pridejo do denarja. Kriminalno ravnanje revnih je često nasilno, saj — za razliko od močnih in vplivnih posameznikov — ne morejo »krasti« na bolj »kulturen«, »civiliziran« ali »sofisticiran« način. Podobno razmišlja tudi Chambliss.⁴³ Pohlep, sebični interes in sovražnost so motivi številnih kaznivih dejanj, katerih storilci pripadajo vsem družbenim slojem. Tisti z dna stratifikacijskega sistema izrabljajo sredstva in priložnosti, ki jim jih dopušča njihov razredni položaj: preprodajalci mamil, tatovi, vломilci, roparji, nasilneži, zvodniki, izsiljevalci idr. se »pač« poslužujejo tistega, kar jim je dosegljivo, da bi dobili zase čim več.⁴⁴ Seveda ravnanjo sebično (in v škodo drugih), vendar pa tudi posamezniki iz višjih slojev, namreč poslovneži, politiki in drugi beli ovratniki, ne ravnanjo iz altruističnih vzgibov: njihova dejanja se razlikujejo le v tem, da jim družbeno-ekonomski položaj omogoča bolj učinkovita, pa tudi bolj pretanjena sredstva za kopičenje bogastva (ki so poleg tega često celo obdana z avro dopustnega ali poštenega). V družbi, v kateri vladata brezobzirna konkurenca (oziroma neke vrste boj za golo preživetje) in načelo, po katerem se velike ribe hranijo z manjšimi, se mora vsakdo »znašti« po svojih (z)možnostih in se neusmiljeno boriti za lastno preživetje. Zato najbrž ne preseneča Gordonova ugotovitev, da ima večina kaznivih dejanj v ZDA zelo pomembno skupno lastnost — so racionalen odgovor na konkurenčno naravo družbenih odnosov in neenakosti, ki jih prinaša življenje v kapitalistični družbi.

⁴³ Prim. Chambliss.

⁴⁴ Uradni statistični podatki nazorno kažejo na razredno naravo registrirane in obravnavane kriminalitete (oziroma storilcev kaznivih dejanj). V Britaniji je bilo denimo leta 1971 policiji prijavljeno 1,5 milijona kaznivih dejanj. Takšna stopnja kriminalitete je za 1.400 odstotkov večja od stopnje kriminalitete v letu 1901, medtem ko se je število prebivalcev v istem obdobju povečalo za 50 odstotkov. Približno 96 odstotkov registrirane kriminalitete v letu 1971 odpade na premoženskska kazniva dejanja. Prim. McClintock in Avison, 2. poglavje. Clark navaja podobne podatke za ZDA: sedem osmin registriranih kaznivih dejanj z FBI Index Crimes je zoper premoženje. Prim. Clark, str. 38. Večina storilcev, ki prestajajo zaporno kazen v zahodnih družbah, ima to skupno lastnost, da so — zaradi svojega razrednega položaja ali barve kože — brez lastnine (premoženja). V tem oziru je konvencionalna — v pretežni meri premoženska — kriminaliteta pravzaprav docela normalen in zlahka razložljiv pojav v družbi, v kateri se odvija boj za čim hitrejše kopičenje osebnega bogastva (materialnih dobrin) na neenakih — pravno zavarovanih — izhodiščih. Zato je ne kaže razlagati z neustrezeno socializacijo (oziroma neprilagojenostjo) ali nemara z etiketiranjem in stigmatiziranjem s strani nosilcev družbenega nadzorovanja.

Organizirani kriminal

V luči zgornjih razmišljjanj je mogoče razložiti tudi t.i. organizirani kriminal (morda je celo njihova najbolj dosledna ponazoritev). Obstoj in razvoj organiziranega kriminala sta namreč pogojena s povpraševanjem po dobrinah in storitvah, ki jih iz različnih zgodovinskih razlogov ni mogoče nabaviti po zakoniti poti.⁴⁵ Oskrbovanje potrošnikov z nedopustnim blagom je — iz ekonomskega zornega kota — še zlasti privlačno za tiste plasti prebivalstva, ki jim zakonite poslovne transakcije v dobršni meri niso dostopne. V delu *Zločini močnih* je Pearce podrobno prikazal kompleksno razmerje med vladajočim razredom in organiziranim kriminalom. Po njegovem mnenju so tovrstni kriminal vedno spodbujali, ignorirali ali preganjali glede na njegovo koristnost za ameriški vladajoči razred (v dvajsetih in tridesetih letih so npr. velike korporacije najemale gangsterje, da so razbijali stavke, škodovali konkurenčnim podjetjem in se infiltrirali v delo sindikatov). Različnim oblikam sodelovanja med političnim vladajočim razredom in organiziranim kriminalom smo bili, mimogrede, priče tudi ob razpadu Jugoslavije (predvsem v zvezi s trgovino z orožjem v kontekstu mednarodnega »embarga«, ki pa je bil v resnici samo zelo nevešče sproducirano slepilo za naivno javno mnenje, saj so ga v resnici sistematično kršile tudi vlade same).⁴⁶

Chambliss pa na podlagi raziskave kriminalitev v Seattlu ugotavlja, da organizirani kriminal ni le v službi vladajočega razreda (kot dokazuje Pearce), ampak pogosto tudi njegov sestavni del. Njegova spoznanja je mogoče povzeti takole: (a) vodje organiziranega kriminala niso člani nekega posebnega

⁴⁵ Prim. Philcox, str. 9—18.

⁴⁶ Za obdobje tranzicije bi lahko rekli, da je ena izmed pomembnejših (vsekakor pa najbolj perfidnih) oblik organiziranega kriminala — politična stranka (zlasti če je razmeroma vplivna). Članstvo (še posebej pa visok partijski položaj) v njej (bodisi formalno bodisi neformalno, namreč v smislu lojalnega nudjenja takih ali drugačnih uslug) je namreč izredno učinkovito sredstvo za pridobivanje »imunitosti« pred nevščenimi posledicami raznovrstnega protipravnega, nezakonitega ali »samo« nemoralnega okoriščanja. Vsako dejanje nadzorovalnih subjektov zoper »strankarskega človeka« se lahko prikaže kot »politično motivirano« (in zatorej »očitno« neutemeljeno in celo zlonamerno). Strankarske »zvezze« so lahko koristne pri varovanju medijske podobe, pri vplivjanju na organe pregona oz. formalnega nadzora (npr. na inšpekcjske službe, policijo, tožilstva itd.) ali sodstva. Zdi se, da je edino, kar lahko doleti pomembnejšega strankarskega človeka, to, da se umakne z dolodenega položaja, pri čemer ga praviloma že čaka drug položaj (ki je lahko celo še bolj ugoden kakor tisti, na katerem se je v očeh določenega dela javnosti kompromitiral).

»razreda kriminalcev«, marveč pogosto pripadajo ekonomski in politični družbeni eliti; (b) koristi od organiziranega kriminala nimajo zgolj maloštevilni člani vladajočega razreda, ki dejavno sodelujejo v gangsterskih »sindikatih«, marveč vladajoči razred kot celota, saj je mogoče z nezakonito pridobljenimi sredstvi financirati povsem zakonite poslovne operacije; (c) korupcija na ravni lokalne državne oblasti je neogibni pogoj za normalno delovanje organiziranega kriminala.⁴⁷

Rdeča nit v marksističnih razmišljanjih o vzrokih kriminalitete je teza, da so kapitalistična družbena razmerja ključni »generator« tovrstnih pojavov. Glede na to, da so takšne etiološke razlage sprožile vrsto ugovorov in pomislev, nemara ni odveč opozorilo, da je bistvo radikalnih teorij v tem, da se strukturni izvori kriminalitete nahajajo v političnem in ekonomskem sistemu družbe. Greenberg v tej zvezi poudarja, da je zgodovinski razvoj kapitalizma nedvomno spremenil kazensko pravo, pojavnne oblike kriminalitete in načine njenega formalnega nadzorovanja. Vsaj v tem oziru je po njegovem mnjenju trditev, da kapitalizem povzroča kriminaliteto in določene oblike kazenskega prava, empirično dobro utemeljena. Če pa razumemo besedo »povzročati« ožje, namreč v smislu, da obstaja kriminaliteta in formalne oblike njenega nadzorovanja zgolj v kapitalizmu, pa je omenjena trditev seveda

⁴⁷ Radikalni kriminologi opozarjajo na ideološko razsežnost pozitivističnih prikazov delovanja mafije v ameriški družbi. Številni pisci, npr. Cressey v slovitem delu *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*, opisujejo mafijo strukturo kot neke vrste tujek, ki deluje kot parazit *par excellence* v sicer zdravem družbenem telesu: kot nenasitno pijavko, ki steguje svoje lovke v vse pore normalnega družbenega življenja. Mafija je tako upodobljena kot utelešenje vse družbene pokvarjenosti, izprijenosti in grešnosti, kot najnevarnejši notranji državni sovražnik. Vprašanje »normalne« in scela zakonite ekonomske eksplatacije podrejenega razreda s strani vladajočega razreda je na ta način izrinjeno daleč v ozadje: edini pomembnejši nelegitimni eksplatator je mafija. Gospodstvo ekonomskega vladajočega razreda je tako zakrinkano oz. na nek način iztrганo iz simbolno-imaginarnega družbenega univerzuma in projicirano v konvencionalno karikirano družbeno skupino, ki posega v družbena dogajanja iz zunanjosti zakonitega in normalnega delovanja družbe. Podobna vloga je v nacistični ideologiji pripadla Židom kot nerazrednemu (rasnemu) sovražniku, zoper katerega so bile usmerjene razredno pogojene frustracije in razredna bojevitost. Če bi v nacističnih, zlasti v nacionalsocialističnih (levičarsko-nacističnih), propagandnih pisih zamenjali izraz »Židje« s sintagmo »kapitalistični razred«, bi dobili besedila, ki bi bila presenetljivo podobna poenostavljenim marksistično-komunističnim političnim tekstrom. Prim. Joung, Working-Class Criminology, str. 81–82.

napačna. Kriminaliteta je bila namreč prav gotovo prisotna tudi v predkapitalistični družbi. Nedvomno pa obstajajo kazniva dejanja in kazensko pravo tudi v družbah, ki se (oz. so se) razglašajo za socialistične.⁴⁸

Če je kriminaliteta — kot dokazujejo radikalni kriminologi, pa tudi drugi sociološko usmerjeni pisci — funkcija globalnih družbenih, ekonomskeh in političnih procesov in struktur, ne pa toliko izraz svobodne (vendar zlobne) volje ali patološke kriminogene dispozicije, je očitno, da problem kriminalitete ne more biti problem kazenskopravnega aparata, zlasti zato, ker z »orožji« kazenskega prava ni mogoče vplivati na družbene neenakosti oziroma odpravljati kriminogenih prvin v družbenih odnosih. Vendar pa to ne pomeni — in na tej točki kaže zavrniti »antitetična« stališča radikalnih kriminologov —, da formalne oblike družbenega nadzora nimajo nikaršnih »pragmatičnih« učinkov. Pomeni zgolj to, da je lahko vloga kazenskega prava na tem področju zelo omejena.

Sklepna pripomba

Sociološke etiološke razlage postavljajo pod vprašaj tako klasične kot pozitivistične zamisli o družbeni vlogi kazenskega prava. Tako ene kot druge namreč izhajajo iz podmene, da je (oziroma bi moral biti) osrednji cilj kazenskega prava nadzorovanje (preprečevanje) kriminalitete. Razlikujejo se le v metodi, ki jo priporočajo. Klasična šola poudarja zastraševalni učinek, pozitivist pa znanstveno »modifikacijo« kriminogene dispozicije. Zanimivo je, da so pozitivisti očitali klasični kriminologiji ravno neučinkovitost. Ko pa se je izkazalo, da tudi pozitivistični model »ne deluje«, so se neoklasicisti ponovno zavzeli za tako imenovano generalno-preventivno funkcijo kazenskih sankcij.

Oživljanje klasicističnih idej ni naključje. Njihova privlačnost je v — empirično sicer nikdar dokazani — oblubi, da je mogoče obvladati kriminaliteto z represivnimi ukrepi, ne pa z bolj korenitimi družbenimi spremembami. Zato so mikavne tako za vladajoče družbene skupine (saj ne problematizirajo kriminogene vladne politike niti kriminogenih vi-

⁴⁸ Prim. Greenberg, *Crime and Capitalism*, str. 24. »Vzroki za kriminaliteto so zakorenjeni v kapitalističnem sistemu, zlasti v ekonomski politiki, ki ustvarja visko stopnjo brezposelnosti in poklicne negotovosti (»job instability«), in nasploh v političnih usmeritvah, ki obnavljajo tekmovalne in izkorisčevalske družbene odnose.« Center for Research on Criminal Justice, str. 197.

dikov temeljnih družbenih institucij) kakor tudi za večinsko javno mnenje, ki je praviloma zainteresirano za družbeni status quo (in se morda še bolj kakor kriminalitete boji radikalnih družbenih sprememb). Dodatni čar neoklasičnih idej je v tem, da so utemeljene na teoriji o družbeni pogodbi, po kateri ima (oz. naj bi imel) vsakdo interes, da se ravna po veljavnih zakonih (in spoštuje avtoriteto države), saj bi se sicer družba »izrodla« v stanje, ki bi ga označevala »vojna vseh zoper vse«. Zato je kaznivo dejanje po svojem bistvu iracionalno dejanje, storjeno iz kratkoročnega (in predvsem kratkokovidnega) polepla ali »mračne« strasti, ki posamezniku onemogočata vpogled v njegove dolgoročne interese.

Dejstvo, da je največ uradno obravnavanih in sankcioniranih prestopnikov iz nižjih družbenih plasti, naj bi razumeli kot dokaz, da je med njimi precej (po mnenju nekaterih celo večina) iracionalnih in zato nevarnih ljudi. Družba se mora pred njimi zavarovati s kazenskim pravom, se pravi z grožnjem, da bodo določenemu škodljivemu ravnjanju sledile boleče ali vsaj zelo nevšečne pravne posledice. Teo-

⁴⁹ To kajpada ni edino dejstvo, ki ga teorija — ali, natančneje, mit — o družbeni pogodbi ne upošteva. Temeljna laž te zamisli je najbrž v trditvi, da naj bi bila družba (oz. »država«) utemeljena na nekakšni pogodbi.

rija o »družbeni pogodbi« seveda ne upošteva dejstva,⁴⁹ da utegne biti dana družbena ureditev zelo krivična (in potem takem tudi — virtualno in/ali dejansko — protipravna): subjektivno doživeti »stroški« (oz. »psihična »bremena«), ki jih terja spoštovanje določil družbene pogodbe, so lahko za člane nekaterih družbenih skupin neznaniti, za druge pa precejšnji. Po drugi strani pa so lahko prednosti, ki jih prinaša spoštovanje njenih določil (oz. konformno vedenje) za nekatere velike, za druge pa majhne. Pripadniki družbenih skupin, od katerih zahteva upoštevanje družbene pogodbe veliko odrekanja, istočasno pa malo ugodnosti (nizko mezdo, majhen ugled in negotovo zaposlitev), bržkone ne bodo občutili močne zavezosti njenim določilom, kar se lahko izkazuje tudi v večji nagnjenosti k izvrševanju kaznivih dejanj. Od tod izhaja pomembna kriminalnopolitična implikacija: kriminaliteti se ne kaže zoperstaviti zgolj s kaznijo, marveč z bolj pravično porazdelitvijo bremen in ugodnosti, ki jih prinaša spoštovanje »družbene pogodbe« (oz. veljavne normativne ureditve).

Je, recimo, vpeljava kapitalizma pri nas, z vsemi močimi protipravnimi okoriščanji gospodarskih in političnih mogočev in njihovih klientov, nekaj, kar je nasledek »družbene pogodbe«?

LITERATURA

- Akers, R.L.: **Deviant Behavior: A Social Learning Approach**. Belmont, Wadsworth 1977.
- Avison, N.H.; McClintock, F.H.: **The State of Crime in England and Wales**. London, Heinemann 1968.
- Bianchi, H.: Abolition: Assensus and Sanctuary. V: Duff, A.; Garland, D. (eds.), **A Reader on Punishment**. Oxford, Oxford University Press 1994, str. 333—351.
- Bonger, W.: **Criminality and Economic Conditions**. Bloomington, Indiana University Press 1969.
- Brake, M.: **Sociologija mladinske kulture**. Ljubljana, KRT 1983.
- Center for Research on Criminal Justice: **The Iron Fist and the Velvet Glove: An Analysis of the U.S. Police**. Berkeley, Center for Research on Criminal Justice 1975.
- Chambliss, W.J.: **On the Take: From Petty Crooks to Presidents**. Bloomington, Indiana University Press 1978.
- Chomsky, N.: **For Reasons of State**. London, Fontana/Collins 1973.
- Clark, R.: **Crime in America**. New York, Simon and Schuster 1970.
- Cohen, S.: **Against Criminology**. Oxford, Transaction Books 1988.
- Cohen, A.K.: **Deviance and Control**. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1966.
- Cohen, L.E.; Land, K.C.: Sociological Positivism and the Explanation of Criminality. V: Gottfredson, M.R.; Hirschi, T. (eds.), **Positive Criminology**. London, Sage 1987, str. 43—55.
- Colvin, M., Pauly, J.: A Critique of Criminology: Toward an Integrated Structural-Marxist Theory of Delinquency Production. **American Journal of Sociology**, 1983, št. 3, str. 513—551.
- Cressey, D.R.: **Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America**. New York, Harper and Row 1969.
- Downes, D.: **The Delinquent Solution**. London, Routledge & Kegan Paul 1966.
- Durkheim, E.: **Suicide: A Study in Sociology**. New York, Free Press 1951.
- Empey, L.T.: **American Delinquency: Its Meaning and Construction**. Homewood, Dorsey 1982.
- Friedrichs, D.O.: The Law and the Legitimacy Crisis. V: Iacovetta, R.G.; Chang, D.H. (eds.), **Critical Issues in Criminal Justice**. Durham, Carolina Press 1979, str. 290—311.
- Gordon, D.M.: Capitalism, Class, and Crime in America. **Crime and Delinquency**, 1973, št. 19, str. 520—533.
- Greenberg, D.F.: Delinquency and the Age Structure of Society. V: Greenberg, D.F. (ed.), **Crime and Capitalism: Readings in Marxist Criminology**. Palo Alto, Mayfield 1981.
- Hepburn, J.R.: Social Control and the Legal Order. **Contemporary Crises**, 1977, št. 1, str. 77—90.

- Hirschi, T.: **The Causes of Delinquency**. Berkley, University of California Press 1969.
- Kinsey et al.: **Losing the Fight against Crime**. Oxford, Basil Blackwell 1986.
- Knudten, R.D.; Schafer, S. (eds.): **Criminological Theory: Foundations and Perceptions**. Lexington, Lexington Books 1977.
- Lander, B.: **Towards an Understanding of Juvenile Delinquency**. New York, Columbia University Press 1954.
- Landau, S.F.; Sebba, L.: **Criminology in Perspective**. Lexington, Lexington Books 1977.
- Lea, J.: Left Realism: A Defence. **Contemporary Crises**, 1987, št. 11, str. 357—370.
- Lea, J.; Young, J.: **What is to be Done about Law and Order**. Harmondsworth, Penguin 1984.
- Mankoff, M.: A Tower of Babel: Marxist Criminologists and their Critics. V: Inciardi, J. (ed.), **Radical Criminology: The Coming Crisis**. Beverly Hills, Sage 1980.
- Merton, R.K.: **Social Theory and Social Structure**. New York, Free Press 1968.
- Merton, R.K.: Anomie, Anomia and Social Interaction. V: Clinard, M.B. (ed.), **Anomie and Deviant Behavior**. New York, Free Press 1964.
- Michałowski, R.J.: **Order, Law, and Crime: An Introduction to Criminology**. New York, Random House 1985.
- Morris, T.: **The Criminal Area**. London, Routledge & Kegan Paul 1957.
- Moynihan, D.P.: **Maximum Feasible Misunderstanding: Community Action in the War on Poverty**. New York, Free Press 1969.
- Munro, J. (ed.): **Classes, Conflict, and Control**. Cincinnati, Anderson 1976.
- Netler, G.: **Explaining Crime**. New York, McGraw-Hill 1974.
- Otero, C.P. (ed.): **Radical Priorities**. Montreal, Black Rose Books 1981.
- Peck, J. (ed.): **The Chomsky Reader**. London, Serpent's Tail 1987.
- Philcox, N.W.: **An Introduction to Organized Crime**. Springfield, C. Thomas 1978.
- Pfohl, J.S.: **Images of Deviance and Social Control: A Sociological History**. New York, McGraw-Hill 1985.
- Požarnik, H.: **Alternative**. Ljubljana, KRT 1984.
- Quinney, R.: **Class, State and Crime**. New York, Longman 1980.
- Radzinowicz, L.: Economic Pressures. V: Radzinowicz, L.; Wolfgang, M.E. (eds.), **The Criminal in Society**. New York, Basic Books 1971.
- Rai, M.: **Chomsky's Politics**. London, Verso 1995.
- Schlossman, S. et al.: **Delinquency Prevention in South Chicago: A Fifty-Year Assessment of the Chicago Area Project**. Santa Monica, Rand 1984.
- Schur, E.M.: **Our Criminal Society**. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1969.
- Shaw, C.; McKay, H.: **Juvenile Delinquency in Urban Areas**. Chicago, University of Chicago Press 1969.
- Sutherland, E.H.: **The Professional Thief: By a Professional Thief**. Chicago, University of Chicago 1937.
- Sutherland, E.H.; Cressey, R.D.: **Criminology**. Philadelphia, J.B. Lippincott 1970.
- Sutherland, E.H.: **White Collar Crime**. New Haven, Yale University Press 1983.
- Taylor, I. et al.: **The New Criminology**. London, Routledge & Kegan Paul 1973.
- Taylor, I. et al. (eds.): **Critical Criminology**. London, Routledge & Kegan Paul 1975.
- Taylor, L.: **Deviance and Society**. London, Michael Joseph 1971.
- Vold, G.B.; Bernard, T.J.: **Theoretical Criminology**. Oxford, Oxford University Press 1986.
- Weis, J.G.: Social Class and Crime. V: Gottfredson, M.R.; Hirschi, T. (eds.), **Positive Criminology**. London, Sage 1987, str. 71—90.
- Wilson, J.Q.: **Thinking About Crime**. New York, Vintage 1975.
- Young, J.: Radical Criminology in Britain: The Emergence of a Competing Paradigm. **British Journal of Criminology**, 1988, št. 2.
- Young, J.: Ten Points of Realism. V: Young, J.; Matthews, R. (eds.), **Rethinking Criminology: The Realist Debate**. London, Sage 1992.
- Young, J.: The Tasks Facing a Realist Criminology. **Contemporary Crises**, 1987, št. 11, str. 337—356.
- Young, Y.: Working-Class Criminology. V: Taylor, I. et al. (eds.), **Critical Criminology**. London, Routledge & Kegan Paul 1975.

Practical dimension on punishment and social determinism of crime

Zoran Kanduč, L.L.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper considers the possibilities of the practical operation of the criminal justice apparatus in the light of criminological theories of social determinism of crime. It describes the theoretical and criminal policy position of radical criminology in relation to contemporary criminological orientations. It presents the principal sociological theories about social determinism of

crime and devotes special attention to the attitudes of radical criminology towards social determinants of criminal and deviant behavioural patterns.

Key words: ocriminal law, theory, punishment, crime, determinism of crime

UDC 343.241:343.9